

ТЕМА НОМЕРУ:

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

*Роман Майданик,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
завідувач кафедри цивільного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

УДК 342.72/.73

Право фізичної особи на життя: поняття, елементи, виникнення і припинення

1. Поняття права фізичної особи на життя. Одним із базових прав у сфері охорони здоров'я є право фізичної особи (людини) на життя. Статтею 3 Конституції України передбачено положення, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. У зв'язку з цим встановлюється пряма заборона щодо позбавлення чи обмеження цих прав.

Право фізичної особи на життя є особистим немайновим правом фізичної особи, яке виникає з приводу особистого нематеріального блага, яким є життя кожної людини.

У літературі звертається увага на цільову спрямованість поведінки носія зазначеного права та його зміст. У цьому контексті право людини на життя розглядається як закріплена нормами міжнародно-

правових актів та внутрішнього законодавства можливість певної поведінки людини, спрямованої на забезпечення недоторканості свого життя з боку інших осіб та свободи розпорядження ним [1, с. 7].

Життя людини являє собою фізичне, духовне та соціальне функціонування людини як комплексного біосоціального організму.

Поняття «право на життя» і «право на охорону здоров'я» є тісно пов'язаними між собою та взаємозалежними при реалізації кожного з них. Право на охорону здоров'я певною мірою гарантує реалізацію права на життя, оскільки однією з найважливіших складових повноцінного життя людини є належний стан її здоров'я. Разом з тим, кожне з цих є самостійним, а відтак применшувати значення кожного з них ні в якому разі не можна [2, с. 11-12].

2. Юридична природа права фізичної особи на життя. Залежно від допустимості застосування смертної кари в юридичній науці розрізняють абсолютне та відносне право на життя.

Для держав, де смертна кара як засіб покарання скасована, право на життя означає, що жодна людина з будь-які вчинки не може бути позбавлена життя навіть державою, тобто йдеться про так зване абсолютне право на життя.

У тих державах, де існують різні режими збереження смертної кари (застосування смертної кари як виняток, відмова від застосування смертної кари на практиці), під правом на життя розуміється те, що жодна людина не може бути позбавлена життя свавільно, без відповідної правової процедури. Це так зване відносне право на життя [3, с. 463].

Право на життя є головним, фундаментальним правом людини. Це право є найбільш природним правом, існування якого обумовлене самим існуванням людини.

Право на життя є невід'ємним правом будь-якої людини, яке охороняється законом. Обов'язок держави – захищати життя людини (ст. 27 Конституції України, ч. 1 ст. 281 ЦК). Фізична особа не може бути позбавлена життя (ч. 2 ст. 281 ЦК).

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Позбавлення життя не розглядається як порушення права на життя, якщо воно є результатом застосування сили, не більш ніж необхідної: 1) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; 2) для здійснення законного арешту або попередження втечі особи, затриманої на законних підставах; 3) у випадку дій, передбачених законом, для придушення бунту або заколоту (ст. 2 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, 1950 р.).

Зміст ст. 27 Конституції України, на думку фахівців з проблем конституційного права, свідчить про те, що

в українському законодавстві діє принцип не абсолютного, а відносного права на життя: «Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». Однак, у нормі ч. 2 ст. 281 ЦК швидше йдеться про абсолютне право на життя: «Фізична особа не може бути позбавлена життя».

В юридичній науці переважно вважається, що галузеву природу прав на життя потрібно визначати з урахуванням того, якою галуззю права регулюються відносини, зміст яких складає зазначене право [3, с. 463].

3. Місце права фізичної особи на життя серед інших особистих немайнових прав фізичної особи. Право фізичної особи на життя необхідно вирізняти від близьких з ним за рядом ознак прав фізичної особи на безпечне для життя і здоров'я довілля, на охорону здоров'я та медичну допомогу, на повагу до гідності фізичної особи.

Аналіз змісту ст. 281 ЦК дає певні підстави розглядати право на життя як самостійне суб'єктивне право людини, наділене своїм специфічним змістом, [1, с. 6] і сукупність чотирьох видів окремих прав, передбачених законом, а саме: право на медичні, наукові та інші дослідження (ч. 3 ст. 281 ЦК); право на стерилізацію (ч. 5 ст. 281 ЦК); штучне переривання вагітності (ч. 6 ст. 281 ЦК); застосування лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій (ч. 7 ст. 281 ЦК).

Заслугує на увагу обгрунтоване в літературі більш вузьке розуміння права на життя, що охоплює правові можливості, які безпосередньо впливають на фізичне життя самого носія права. Згідно такого піходу право людини на життя не охоплює право на сурогатне материнство, проведення операції штучного переривання вагітності, стерилізацію та зміну (корекцію) статевої залежності, штучне запліднення, перенесення зародка в організм жінки, надання клітин для клонування, трансплантацію органів і тканин та деякі інші, оскільки ці мо-

жливості безпосередньо не впливають на фізичне життя самого носія права, хоча й можуть вплинути на якість його життя. Прихильники такого підходу вважають за доцільне перелічені можливості віднести до змісту права на охорону здоров'я та медичну допомогу¹.

4. Зміст права фізичної особи на життя. Зміст права фізичної особи на життя визначають право на збереження життя (індивідуальності), право на розпорядження ним і право на захист свого життя та здоров'я, а також життя та здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань.

В юридичній літературі зазначений перелік уточнюється чи доповнюється іншими повноваженнями, зокрема: право на відмову від життя активною поведінкою людини (самопожертва); право на піддання свого життя ризику; право на участь у медичному, науковому та іншому досліді чи експерименті; право надати інструкції на випадок такої хвороби чи перебування у такому стані, коли людиною буде не здатна висловити свою волю щодо підтримання свого життя [1, с. 3-4].

Відповідно до ч. 2 ст. 281 ЦК фізична особа має право захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом.

Суб'єктивне право на збереження життя (індивідуальності) визначають право на безпеку і медичну опіку, яким кореспондує позитивне зобов'язання держави щодо забезпечення зазначеної безпеки та медичної опіки фізичної особи.

Складовими права на безпеку є право не бути вбитим і заборону порушення життя третіми особами.

Право не бути вбитим полягає в забороні порушення життя третіми особами та в обов'язку державних

органів забезпечити для всіх однакове і достатнє почуття безпеки.

Цей обов'язок держави виконується шляхом: а) відповідної організації поліції й інших служб, які борються із злочинністю; б) забезпечення охорони навколишнього середовища, щоб воно було безпечним для життя.

Право на медичну опіку полягає в забезпеченні державою справедливого доступу до служби здоров'я, недопустимості перешкод в отриманні послуг у сфері охорони здоров'я, забезпеченні швидкого і ретельного розслідування вчинених правопорушень у цій сфері.

Держава зобов'язана забезпечити кожному рівний і справедливий доступ до служби здоров'я, організований таким чином, щоб забезпечити найвищий стандарт послуг.

Забороняється перешкоджання в користуванні такими послугами з боку третіх осіб.

У випадку неправильного лікування держава зобов'язана проводити швидко і ретельне розслідування і притягнути до відповідальності винних за правопорушення [4, с. 145].

5. Суб'єкт права на життя. Наукові концепції моменту появи життя людини. Життя є триваючим процесом зі своїм початком і кінцем, а відтак важливе юридичне значення має визначення моменту появи життя і моменту його припинення шляхом виявлення пов'язаних із цим юридично значимих фактів та їх правовими наслідками.

Законодавство України визнає за кожною дитиною право на життя з моменту визначення її живонародженою за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. Кінцем життя людини законодавство визнає її біологічну смерть – смерть мозку людини, тобто незворотну втрату всіх його функцій.

¹ Див.: Соловійов А. В. Право людини на життя: цивільно-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Львів. – 2005. – (17 с.). – С. 7; Герц А. А. Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг: дис. ... д-ра юрид. наук. – Львів, 2016. – (421 с.). – С. 39-40.

Нормативне встановлення початку життя дозволяє визначити, на якій стадії свого розвитку людський ембріон чи плід є життєздатним (може існувати поза організмом матері) і є суб'єктом права.

Під процесом народження фізичної особи зазвичай розуміється проміжок часу між початком фізіологічних пологів і моментом початку самостійного дихання дитини, а отже, під юридичним фактом народження розуміється початок самостійного дихання дитини [3, с. 464].

Початок життя з біологічної точки зору і право на життя у юридичному сенсі не співпадають і є предметом гострої дискусії на сьогодні.

В юридичній науці обґрунтовано три основні наукові концепції визначення початку права на життя людини: а) ембріональна (пренатальне життя або людськість від початку); б) натусіальна (поява права на життя від народження дитини); в) утилітарна (право на життя мають особи, якими не є ненароджені діти та немовлята).

В ембріональній концепції (від лат. *embryo* – зародок) право на життя виникає до моменту народження людини. Ембріональна концепція послуговується тезою про те, що право на життя починається з моменту зачаття². Прихильники ембріональної концепції вважають, що правом на життя не можна наділяти лише наро-

джену дитину, плід у череві матері також має право на життя. Як жива істота ненароджена дитина є реальним носієм різних інтересів, найпершим з яких є інтерес існувати в лоні матері і народитися живою [5, с. 241].

Певною модифікацією цієї концепції є підхід, згідно з яким початком життя слід вважати момент запліднення, а моментом виникнення права на життя має бути період, з якого плід досяг можливості самостійного розвитку (період з 22-ох тижнів внутрішньоутробного розвитку). При цьому, 22-тижневий плід, що досяг можливості самостійного існування, має визнаватися людською істотою [6, с. 62].

Натусіальна концепція (від лат. *natus* – народжений) пов'язує момент виникнення права на життя із моментом народження фізичної особи. Прихильники цієї концепції вважають, що ненароджену дитину не варто розглядати як особу, що наділена суб'єктивними правами, так як вищезгадані права можуть виникати лише в людини. Відповідно, моментом, з якого починається життя і виникає право на життя, є народження – фізичне відокремлення плоду від організму матері і початок самостійного фізичного і фізіологічного існування³. На думку прихильників зазначеної концепції, ембріон не може бути суб'єктом права, з огляду на «люди-

² Див.: Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. – К.: Атіка. – 2005. – 560 с.; Водоп'ян Т. В. Проблема правового становища зачатой, але ще ненародженої дитини в цивільному праві // Університетські записки. – 2006. – № 2. – (С. 133–138.) – С. 138; Булеца С. Б. Момент правоздатності в цивільному праві України, Словаччині та Угорщині / С. Б. Булеца // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право». – 2011. – С. 91–95; Вавженчук С., Бондаренко Б. Доцільність виокремлення категорії «умовна правоздатність» у цивільному праві України // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 11. – С. 3–6; Синегубов О. В. Здійснення особистого немайнового права дитини на життя на кожному етапі її розвитку / О. В. Синегубов // Право і безпека. – 2013. – № 1 (48). – С. 195–200.

³ Див.: Кохановська О. В. Право на життя // Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 3-є вид., перероб. і доп. / За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – Т. I. – (832 с.). – С. 463–464; Малеїна М. Н. О праве на жизнь // Государство и право. – 1992. – № 212. – (С. 50–59). – С. 51; Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Т. 1. Загальна частина. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – (520 с.). – С. 149.

ноутворюючі» критерії: зовнішню подобу та людську свідомість, яка зазвичай визнається основним критерієм людського життя. При цьому йдеться про свідомість незалежно від будь-яких її якісних критеріїв. З огляду на це, народження дитини виступає не лише юридичним фактом, а й важливою індивідуальною межею, що асоціюється з розвитком функцій кори головного мозку – своєрідного «носія» свідомості людини [1, с. 6].

Відповідно, будь-яке посягання на життя ненародженої дитини варто розглядати крізь призму охорони життя, в першу чергу, вагітної жінки.

Утилітарна концепція виникнення права на життя обґрунтовує ідею, згідно з якою право на життя мають лише ті люди, які є «особами» і мають чітко виражений «шанс вижити»; її авторами пропонується говорити вже не про права людини, а про права особи; людьми, яких, на думку прихильників цієї теорії, можна приректи на страту, є ненароджені діти, та немовлята⁴.

Прихильники такого підходу вважають, що початок біологічного життя людини не є початком життя особи як учасника суспільно-морального договору; людина в пренатальний період, а навіть у період дитинства, не є особою і не має внутрішньої значущості, яка могла б слугувати основою її моральних прав. А тому при аборті нікого (тобто жодну особу) не вбивають, хоча й відбувається знищення людського організму (Г. Т. Енгельгардт)⁵.

Інші представники цього напрямку виходять із того, що плоди та новонароджені не є особами, і тому у разі хвороби їх можна заміщувати здоровими. Такі заміни покликані сприяти зменшенню страждань і зби-

льшенню кількості щасливих батьків і людства (П. Зінгер)⁶.

Методологію цього напряму становлять дискримінаційні принципи «нової біоетики», яка своїм корінням сягає суто утилітарних філософських течій, які абсолютизують принцип максимізації приємності, стверджуючи, що сутю добра є те, що приносить вигоду і користь.

Щодо статусу людського ембріона нова біоетика за момент людськості («гомінізації») приймає один із пізніших етапів розвитку, з урахуванням критеріїв розвитку (біологічні та психологічні) і суспільних критеріїв.

Психологічними критеріями розвитку вважаються: свідоме відчуття болю, або ж свідоме прагнення до реалізації власних інтересів; навязування свідомого пізнавально-вольтивного контакту з оточенням; свідоме прийняття моральної відповідальності за себе та суспільство. Нарешті, суспільні аргументи – це: прийняття зачатого життя матір'ю, батьками чи суспільством; визнання або заперечення людськості з суспільних чи матеріальних мотивів⁷.

Як результат, застосування зазначених вище описових (дескриптивних) критеріїв «людськості» дає можливість викреслювати людей зі спільноти осіб, а отже, веде до позбавлення їх права на життя.

6. Правовий статус зачної дитини. З правом людини на життя тісно пов'язане питання про зачаті внутрішньоутробне життя, право ембріона чи плода на життя.

Норма ч. 1 ст. 6 Конвенції ООН «Про права дитини» (1989 р., ратифікована Україною у 1991 р.) (далі – Конвенція) закріплює невід'ємне право кожної дитини на життя. Відповідно до ст. 1 Конвенції, дитиною є кож-

⁴ Див.: о. РОМАН ПОП OFM Саp Де початок людини? // Медичне право. – 2009. – № 3 (I). – С. 46–53.

⁵ Див.: Biesaga T. Podmiotowosc osobowa i moralna pacjenta // Medycyna Praktyczna, (2005) 176. 10 – (S. 22–25). – S. 23 – 24; о. РОМАН ПОП OFM Саp Вказ. пр. – С. 46.

⁶ Див.: Singer P. Etyka praktyczna / Tlum. A. Sagan. – Warszawa, 2003. – S. 165–166; о. РОМАН ПОП OFM Са. Вказ. пр. – С. 46–47.

⁷ Див.: о. РОМАН ПОП OFM Са. Вказ. пр. – С. 47.

на людська істота до досягнення 18-річного віку. Конституція України (ч. 1 ст. 27), як і ЦК України (ч. 1 ст. 281), гарантують кожній людині невід'ємне право на життя.

Згідно з ч. 2 ст. 25 ЦК, цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження. У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини. Отже, як зазначений міжнародний стандарт, так й українське законодавство право на життя пов'язують з людиною, а точкою відліку для набуття права визначають момент народження. Відповідно реалізовувати свої права може лише жива людина, тому очевидно, що саме момент живонародження є моментом набуття людиною правоздатності. Не є правоздатним плід, який народився мертвим, що закріплено в ч. 4 ст. 25 ЦК [7, с. 44] (згідно з якою цивільна правоздатність фізичної особи припиняється у момент її смерті). Право дитини на життя з моменту визначення живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я передбачено ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.

Критерії живонародження нормативно визначені в Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, затвердженій Наказом МОЗ України № 179 від 29.03.2006 р.

Живонародженням розуміється вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того, чи перерізана пуповина і чи відшарувалась плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація судин пуповини, певні рухи скелетних м'язів. Мертвонародження – це вигнання або вилучення з організму матері плода з 22-го повного тижня вагітності (з 154-ї доби від першого дня останнього нормального менструального циклу) або масою 500г. та більше, який не дихає та не виявляє будь-яких інших ознак жит-

тя, таких як серцебиття, пульсація судин пуповини або певні рухи скелетних м'язів.

Як впливає із зазначеного вище Наказу, лише діти, які народилися у терміні вагітності більші за 22 тижні, вважаються за наявності ознак життя живонародженими та підлягають виходженню. При цьому таким, який народився живим, є новонароджений, у якого наявна хоча б одна з таких ознак: а) дихання; б) серцебиття; в) пульсація судин пуповини; г) рухи скелетних м'язів. За відсутності усіх (а не будь-якої) вказаних ознак новонароджений вважається мертвим [7, с. 44].

Питання правового статусу зачатої, але ще ненародженої дитини, залишається предметом дискусій, що залежить від багатьох чинників (зокрема, національних традицій і звичаїв, культури, правової свідомості).

В українській науковій літературі дедалі частіше ставиться під сумнів правильність законодавчого рішення, за яким дитинам має право на життя з моменту визначення живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я передбачено (ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.).

Заслугує на увагу тенденція до пошквалювання наукової дискусії на користь лібералізації права ембріона на життя. Останнім часом ряд українських вчених, які є прихильниками ембріональної концепції визначення початку права на життя, висловлюють пропозиції визнати, що право на життя починається з моменту зачаття, що «життя зароджується з моменту зачаття... з перших хвилин дитина має право з'явитися на світ, а отже має право на життя», [8, с. 94] що дитина має право на життя навіть у період внутрішньоутробного розвитку, бо людський ембріон – це «потенційна людина» [9, с. 195-196]. Прихильники такого підходу вважають, що ненароджена дитина є суб'єктом права на життя, яке здійснюється через правомочність збереження життя під час

внутрішньоутробного періоду – від зачаття до народження [10, с. 6, 18].

В українській доктрині права переважачим є підхід, який ґрунтується на ідеї визнання зачатої дитини частиною організму матері і неможливості визнання дитини окремим суб'єктом права. Прихильники концепції народження дитини як підстави виникнення в неї права на життя вважають, що перспектива визнання правоздатності ненародженої дитини не враховує того факту, що дитина розвивається в організмі матері, яка є суб'єктом цивільних правовідносин, а визнання права на життя зачатої дитини кардинально вплине на низку прав вагітної жінки та можливість їх здійснення [11, с. 259-261].

Ряд прихильників концепції народження особи обґрунтовує доцільність визнання права на повагу до життя зачатої дитини. Прихильники такого підходу вважають, що життя зачатої дитини потребує поваги, а у випадках, встановлених законодавством, її інтереси мають бути захищеними ще до народження [2, с. 11].

7. Практика ЄСПЛ щодо правового статусу ненародженої дитини. Заслуговує на увагу практика ЄСПЛ щодо дотримання ст. 2 («Право на життя») Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.) (далі – Європейська конвенція), ратифікованої Україною 17 липня 1997 р., яка ґрунтується на ідеї національного рівня регулювання питання щодо моменту виникнення права людини на життя.

Зокрема, у рішенні ЄСПЛ «Во проти Франції» (*Vo v. France*) (2004 р.) суд дійшов висновку, що питання про те, з якого моменту виникає право людини на життя, повинно вирішуватися на національному рівні, оскільки, по-перше, у більшості з тих держав, котрі ратифікували Конвенцію, зокрема Франція, це питання однозначно не вирішене і залишається предметом публічних дебатів; по-друге, міє європейськими державами загалом немає правового чи наукового консенсусу щодо ви-

значення початкового моменту життя. Так, у згаданому Рішенні зазначено, що природа і правовий статус ембріона чи плода не визначений на європейському рівні загалом. Принаймні, більшість європейських держав визначають, що людський ембріон належить до людського роду. На думку Суду, потенціал і здатність ембріона людини стати людиною вимагають його захисту в ім'я людської гідності, однак це не вимагає розглядати його як людину, котрій належить право на життя у сенсі ст. 2 Європейської конвенції, неможливості за такого стану справ вирішити абстрактно питання про те, чи можна вважати ненароджену дитину людиною у сенсі ст. 2 Європейської конвенції [7, с. 44-45, 75-77].

Ця ж позиція підтримана у рішенні ЄСПЛ у справі «Еванс проти Сполученого Королівства» (2006 р.). Заявниця скаржилася, що вимога згоди батька на продовження зберігання та імплантацію запліднених яйцеклітин порушувала, зокрема, право ембріона на життя відповідно до ст. 2 Конвенції. Суд також висловив своє переконання у небажаності та, зрештою, неможливості за існуючого стану справ вирішити абстрактно питання про те, чи можна вважати ненароджену дитину людиною у сенсі ст. 2 Європейської конвенції. Суд підкреслив, що питання про те, коли виникає право на життя у людської істоти, входить до сфери оцінювання держави. Відповідно до законодавства Сполученого Королівства, ембріон не має незалежних прав чи інтересів і не може претендувати – як і від його імені ніхто не може претендувати – на те, аби мати право на життя відповідно до ст. 2 Конвенції. Отже, Суд вважає, що порушення ст. 2 не було.

8. Момент припинення життя фізичної особи. Моментом припинення життя фізичної особи є факт смерті людини, підтверджений протоколом смерті мозку людини відповідно до положень Наказу МОЗ України № 821 від 23.09.2013 р. «Про встановлення діагностичних критеріїв смерті

мозку та процедури констатації смерті людини».

Категорія «смерть людини» у різних суспільних науках завжди пов'язується з припиненням життєдіяльності біологічної системи людини.

У цивільно-правовій науці під поняттям «смерть фізичної особи» розуміють явище незворотного припинення життєдіяльності мозку людини, що, безсумнівно, призводить до загибелі організму в цілому та характеризується наявністю сукупності функціональних, інструментальних, лабораторних, біологічних і трупних ознак [12, с. 6].

Залежно від причин смерті у юриспруденції виділяють смерть природну та неприродну, зокрема насильну та випадкову, що має особливе цивільно-правове значення. У випадках неприродної, насильної та випадкової смерті людини виникає право на відшкодування шкоди в осіб, які були на утриманні потерпілого, а також у дитини померлого, народженої після його смерті (ст. 1200 ЦК). Особи, які навмисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців, позбавляються права на спадкування (ч. 1 ст. 1224 ЦК). Страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі навмисних дій страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, якщо вони були спрямовані на настання страхового випадку (п. 1 ч. 1 ст. 991 ЦК України, п. 1 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про страхування»).

Поняття смерті фізичної особи в юриспруденції та смерті людини медицині не завжди співпадає.

Для медицини смерть є тривалим, стадійним процесом, який може відбуватися певний період часу і має свої етапи. У медицині розрізняють смерть клінічну та біологічну смерть.

Клінічна смерть – термінальний стан, за якого відсутні видимі ознаки життя (серцева діяльність, дихання) згасають функції центральної нервової системи, але зберігаються обмінні процеси в тканинах. Такий стан, який триває кілька хвилин, змінюється біологічною смертю, за якої відновлення життєвих функцій неможливе. Смерть біологічна, або істинна є етапом, який настає після клінічної смерті, останнім етапом помирання, що характеризується незворотним припиненням основних життєвих функцій організму (кровообіг, дихання, діяльність центральної нервової системи) [13, с. 447].

Для цивільного права є неприйнятним поступове згасання особистості людини, поступова втрата її правоздатності, зникнення її особистих немайнових прав; тому право створює для власних потреб юридичну фікцію, яка ототожнює смерто з моментом. У зв'язку з цим для цивільного права фізична особа визнається померлою лише з моменту її біологічної смерті [12, с. 6].

Разом з тим окремі етапи смерті фізичної особи можуть мати значення для цивільного права. Так, у період агонії, з властивим цьому стану передклінічної смерті глибоким порушенням функцій верхніх ділянок мозку,⁸ фізична особа може активними діями завдавати шкоду як собі, так і третім особам.

Ряд авторів вважає, що завдана фізичною особою у період агонії, не підлягає відшкодуванню на тій підставі, що що її завдавач не усвідомлював значення своїх дій та не міг керувати ними. Тобто, підставою звільнення від цивільно-правової відповідальності є випадок (*casus*), оскільки відсутній за таких обставин суб'єктивний фактор – вина (ст. 1186 ЦК) [12, с. 6-7].

⁸ *Агонія* – термінальний стан, що передує клінічній смерті й характеризується глибоким порушенням функцій верхніх ділянок мозку, зокрема кори півкуль головного мозку, з одночасним зниженням серцевої діяльності й тону судин // Медико-правовий тлумачний словник / За ред. І. Я. Сенюти. – Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2010. – (540 с.). – С. 9.

Смерть людини є юридичним фактом-подією незалежно від причин, що її спричинили. Якщо смерть природна і настала внаслідок патологічних природних змін в організмі, то вона становить абсолютну подію. Якщо причиною смерті стала людська діяльність, тоді смерть є визнається відносною подією.

Смерть є юридичним фактом, що виступає підставою виникнення, зміни та припинення цивільних прав.

Факт смерті фізичної особи є підставою для припинення її цивільної правосдатності і дієздатності як суб'єкта цивільного права. Так, за загальним правилом, зобов'язання припиняються смертю боржника або кредитора, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою (статті 608, 1219 ЦК). У цивільному праві відсутній перелік зобов'язань, дія яких не припиняється у зв'язку зі смертю боржника або кредитора. Ряд авторів є прихильниками законодавчого закріплення віднесення смерті фізичної особи як підстави припинення таких договірних правовідносин: договору довічного утримання у зв'язку зі смертю фізичної особи – набувача; договору підряду у разі смерті фізичної особи – генерального підрядника; договору поруки – смерть поручителя [12, с. 7].

Смерть фізичної особи може спричинити зміну цивільних прав. Так, у разі смерті фізичної особи – боржника обов'язок задовольнити вимоги кредитора переходить до спадкоємців (має місце заміна боржника у зобов'язанні) (ст. 1282 ЦК).

Смерть фізичної особи може бути правозмінюючим фактом у договірних зобов'язаннях. Зокрема, за договором довічного утримання (догляду) у випадку смерті набувача його обов'язки переходять до тих спадкоємців, до яких перейшло право власності на майно, що було передане відчужувачем (ч. 1 ст. 757 ЦК). У разі смерті наймача або вибуття його з житла наймачами можуть стати усі інші повнолітні особи, які постійно проживали з колишнім наймачем, або, пого-

джуючись з наймодавцем, одна або кілька із цих осіб. У цьому разі договір найму житла залишається чинним на попередніх умовах (ч. 2 ст. 824 ЦК).

9. Правові способи припинення життя людини з власної волі. Фізична особа фактично може припинити своє життя з власної волі будь-якими способами, зокрема й шляхом самогубства. Проте питання, чи є самогубство суб'єктивним правом фізичної особи, є предметом наукової дискусії. У літературі переважає позиція, що самогубство не є суб'єктивним правом фізичної особи [1, с. 8]. Ряд авторів обґрунтовує доцільність визнання права на смерть шляхом самогубства, пожертви та еутаназії як способів припинення життя людини з власної волі [12, с. 8-9].

Самогубство це умисне, свідоме, добровільне позбавлення людиною свого життя. Самогубство завжди засуджувалося суспільством і християнською релігією.

У випадку самогубства смерть людини перебуває у безпосередньому причинно-наслідковому зв'язку з усвідомленою поведінкою такої людини, у той час як при еутаназії смерть людини настає внаслідок поведінки (активної чи пасивної) іншої особи [1, с. 9].

На відміну від самогубства, самопожертва не вважається аморальним вчинком людини. Це зумовлено тим, що самопожертвою визнається свідомо та добровільна поведінка людини, спрямована на досягнення загальнодержавної, суспільної чи іншої благородної мети, що може призвести до неминучого спричинення їй смерті, якщо, на думку людини, відсутня інша реальна можливість досягнення поставленої мети за таких умов.

Окремим способом припинення життя людини з власної волі є еутаназія.

Під еутаназією в літературі розуміється свідомо, цілеспрямована діяльність медичного працівника, на прохання невиліковно хворої людини, а у випадку, якщо хвора людина не

може висловити такого прохання, – на прохання найближчих родичів, яка здійснюється у формі дій, чи бездіяльності, шляхом прискорення смерті і спрямована на припинення нестерпних страждань.

До ознак еутаназії зазвичай відносять такі: 1) застосовується щодо фізичної особи, яка страждає на невиліковну хворобу; 2) наявність тривалих фізичних і душевних страждань фізичної особи; 3) застосовується за бажанням і на прохання фізичної особи – пацієнта, а також на прохання його законного представника у разі, якщо пацієнт особисто не в змозі висловити таке прохання; 4) метою еутаназії є припинення страждань фізичної особи; 5) становить цілеспрямовану свідому дію чи бездіяльність медичного працівника; 6) внаслідок еутаназії настає смерть фізичної особи [12, с. 9].

Розрізняють активну (позитивну) еутаназію, коли використовують засоби, які прискорюють настання смерті (передозування снодійного, смертельного ін'єкція тощо) та пасивну (негативну), яка означає відмову від заходів, які сприяють підтримці життя. Обидва види еутаназії стосуються хворого пацієнта і можливі лише на його прохання. Юридичне оформлення згоди хворого в країнах, де вона дозволена, вимагає дотримання ряду формальностей: підпису хворого, завіреного трьома лікарями; права відмовитися від раніше прийнятого рішення померти з власної волі; виключення використання закону з меркантильною метою з боку медичного персоналу і родичів пацієнта; визначення порядку зберігання відповідних документів [3, с. 466].

Застосування еутаназії будь-яким способом (як активним, так і пасивним) в Україні вважається недопустимим. Вітчизняним законодавством еутаназія заборонена (ч. 3 ст. 52 Основ законодавства України про охо-

рону здоров'я; ч. 4 ст. 281 ЦК України), а залежно від способу вчинення еутаназії та мотивів, які спонукають до її вчинення, діяння може навіть кваліфікуватися як злочин за ч. 1 ст. 115, п. 6 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 137, ч. 2 ст. 139 чи ч. 2 ст. 140 КК України.

Питання щодо доцільності і допустимості легалізації еутаназії в Україні є предметом наукової дискусії.

Опоненти можливості нормативного введення еутаназії в Україні вважають, що пропозиції щодо законодавчого закріплення «права на смерть» не мають перспектив ні з точки зору права, ні з точки зору загальноновизнаної моралі та етики, ні з точки зору здорового глузду. По-перше, поняття «право на життя» вже містить у собі право розпорядитися своїм життям, у тому числі і щодо спричинення собі смерті. ... Крім того, наявність чи відсутність одібного положення у законі навряд чи зможе зупинити людину, яка вирішила припинити своє існування заповіданням собі смерті, а звідси наявність у неї такого права чи його відсутність не матиме жодних правових наслідків, окрім самого можливого факту смерті [3, с. 465].

Прихильники ідеї про доцільність легалізації еутаназії виходять із того,⁹ що законодавство гарантує людині не життя, а право на життя, і згідно зі ст. 27 Конституції України ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

Преставники цього напряму вважають, що можлива легалізація еутаназії в Україні не призведе до суперечності з Конституцією чи міжнародними документами і в цьому випадку аутаназія не може розглядатися свавільним позбавленням людини життя, оскільки самою людиною надано згоду на таку поведінку, а отже, еутаназія не суперечить ст. 27 Конституції України [1, с. 10].

⁹ Див.: Анікіна Г. В. Вказ. пр. – С. 9; Соловійов А. В. Вказ. пр. – С. 10.

Список використаних джерел

1. Соловійов А. В. Право людини на життя: цивільно-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. В. Соловійов. – Львів, 2004. – 19 с.
2. Коротка Н. О. Особисті немайнові права фізичних осіб в сфері охорони здоров'я : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. О. Коротка. – К., 2015. – 20 с.
3. Кохановська О. В. Право на життя / О. В. Кохановська // Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 3-є вид., перероб. і доп. / За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – Т. I. – 832 с.
4. Шерочинська М. Право на життя / Малгожата Шерочинська // Медичне право. – 2010. – № 6 (II). – С. 142–150.
5. Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник / З. Ромовська. – К.: Атіка. – 2005. – 560 с.
6. Резнік Г. О. Право дитини на життя: поняття та момент виникнення / Г. О. Резнік // Приватне право і підприємництво. – 2013. – № 12. – С. 59–63.
7. Сенюта І. Правове забезпечення репродуктивного здоров'я в Україні: деякі аспекти / І. Сенюта // Медичне право. – 2008. – № 2. – С. 38–45.
8. Булеца С. Б. Момент правоздатності в цивільному праві України, Словаччині та Угорщині / С. Б. Булеца // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право». – 2011. – С. 91–95.
9. Синегубов О. В. Здійснення особистого немайнового права дитини на життя на кожному етапі її розвитку / О. В. Синегубов // Право і безпека. – 2013. – № 1 (48). – С. 195–200.
10. Синегубов О. В. Здійснення особистих немайнових прав осіб, що не досягли повноліття: автореф. ...дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Синегубов. – К., 2015. – 39 с.
11. Шимон С. І. Ідея визнання права на життя зачатої дитини в контексті прав матері у сфері охорони здоров'я / С. І. Шимон // Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи: Матеріали VI Міжнародного цивільно-правового форуму, м. Київ, 14 – 15 квітня 2016 року. – К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. – 280с.
12. Анікіна Г. В. Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г. В. Анікіна. – К., 2014. – 16 с.
13. Медико-правовий тлумачний словник / За ред. І. Я. Сенюти. – Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2010. – 540 с.

Майданик Р. А. Право фізичної особи на життя : поняття, елементи, виникнення і припинення

У статті подано авторське бачення поняття права фізичної особи на життя. Розкрито юридичну природу права фізичної особи на життя та місце права фізичної особи на життя серед інших особистих немайнових прав фізичної особи. Дано характеристику змісту права фізичної особи на життя. Проаналізовано особливості суб'єкта права на життя та основні дискусійні питання моменту появи життя людини та моменту припинення життя фізичної особи.

Ключові слова: право на життя, особисті немайнові права, право фізичної особи.

Майданик Р. А. Право физического лица на жизнь: понятие, элементы, возникновение и прекращение

В статье предложено авторское видение понятия права физического лица на жизнь. Раскрыто юридическую природу права физического лица на жизнь и место права физического лица на жизнь среди других личных неимущественных прав физического лица. Дана характеристика содержания права физического лица на жизнь. Проанализированы особенности субъекта права на жизнь и основные дискуссионные вопросы момента появления жизни человека и момента прекращения жизни физического лица.

Ключевые слова: право на жизнь, личные неимущественные права, право физического лица.

Maidanyk R. The individual right to life: concept, elements, origin and termination

The author's view of the concept of individual right to life is in the article. Reveals the legal nature of individual rights to life and place individual rights to life among the moral rights of the individual. The characteristic content of the right of an individual to life. The features of the subject of the right to life and the main controversial issue since the advent of human life and the termination of life of an individual.

Key words: right to life, moral rights, the right of an individual.